

KUML 2020

KUML 2020

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Indhold / Contents

Artiklerne i Kuml fagfællebedømmes efter gældende regler

Tilrettelægning: Louise Hilmar

Omslag: Louise Hilmar

Korrektur: Anne Lise Hansen

Oversættelse og sproglig revision: Anne Bloch Jørgensen & David Earle Robinson

Tryk: Narayana Press

Skrift: Aldine 401 BT

Papir: Arctic Volume

Copyright © 2020 Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 978-87-93423-50-3

ISSN 0454-6245

Torsten Madsen

Fra grænselandet mellem to kulturer Tragtbægerkultur og enkeltgravskultur i det centrale Østjylland.....	9
From the borderland between two cultures The Funnel Beaker culture and the Single Grave culture in central eastern Jutland.....	75

Laura Ahlqvist

“Sol-guden” i nyt lys Gensyn med en velkendt ragekniv	85
Shedding new light on the “Sun God” The Vestrup Mark razor revisited.....	106

Morten Søvsø

Frie og ufrie bønder Landsbyer, gårde og socialstruktur på den jyske vestkyst i <i>la longue durée</i>	109
Freemen and villeins <i>A longue durée</i> perspective on villages, farmsteads and social structure in western Jutland.....	168

Frederik Callesen

By og grav Status over 30 års arkæologi i det ældste Horsens.....	171
Town and ditch Status after 30 years of archaeology in early Horsens.....	213

Esbén Klinker Hansen

To østjyske smedjer fra middelalder og renaissance Belyst gennem arkæologiske fund og arkæometallurgiske analyser.....	217
Archaeological and archaeometallurgical investigations of two smithies in eastern Jutland – one Medieval, the other Early Modern.....	257

Lene Møllerup

På munkenes bord

Cisterciensernes mad og madkultur i middelalderens Danmark..... 259

On the monks' table

The food and culinary heritage of the Cistercians in Medieval Denmark..... 288

Helle W. Horsnæs

Klassifikation af mønter fra Valdemartiden

Tanker med udgangspunkt i en mønt fra Gudme Kirke..... 291

Classification of coins from the Valdemar era

Thoughts prompted by a coin from Gudme church..... 320

Anmeldelser

Rica Annaert, Tim Bellens, Pieterjan Deckers, Frans Theuws, Dries Tys, Robert van Dierendonck, Luc van Impe, Johan Veeckman og Laurent Verslype (red.):

Early medieval waterscapes. Risks and opportunities for (im)material cultural exchange
(Jens Ulriksen)..... 321

Adam Cieśliński og Bartosz Kontny (red.):

Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD.
(Rasmus Birch Iversen)..... 324

Thomas Søes Finderup:

Saga Oseberg. Rekonstruktion af et vikingskib
(Otto Uldum)..... 327

Svein H. Gullbekk og Anette Sættem:

Norske Myntfunn 1050-1319, Penger, kommunikasjon og fromhetskultur
(Helle W. Horsnæs)..... 329

Ole Høiris og Peter K.A. Jensen (red.):

Evolutionens menneske – menneskets evolution. Om aben, der blev verdens herre
(Trine Kellberg Nielsen)..... 333

Mette Svart Kristiansen & Charlotte Boje H. Andersen (red.):

Bygning og bolig, gård og toft. Middelalderens Rurale Danmark
(Anna Severine Beck)..... 336

Marianne Rasmussen Lindegaard:

Danmarks oldtid i landskabet. Fra rensdyrjægere til vikingekongerne – 72 fortællinger om vores forfædre
(Lise Frost)..... 340

Eva Mortensen & Rubina Raja (red.):

Store danske arkæologer på jagt efter fortidens byer
(Christopher Prescott)..... 343

Tinna Møbjerg, Ulla Mannering, Hans Rostholm og Lise Ræder Knudsen (red.):

The Hammerum Burial Site. Customs and Clothing in the Roman Iron Age
(Lise Bender Jørgensen)..... 345

Sigmund Oehrl:

Die Bildsteine Gotlands. Probleme und neue Wege ihrer Dokumentation, Lesung und Deutung
(Peter Pentz)..... 347

Lis Helles Olesen, Esben Schlosser Mauritsen & Mathias Christiansen Broch:

Luftarkæologi 2. Luffotos, droner, laser og geofysik
(Ole Risbøl)..... 349

Alexandra Pesch & Michaela Helmbrecht (eds.):

Gold foil figures in focus. A Scandinavian find group and related objects and images from ancient and medieval Europe. Advanced studies in ancient iconography I. Papers from an international and interdisciplinary workshop organized by the Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology (ZBSA) in Schleswig, Schloss Gottorf, October 23rd-25th 2017
(Kent Otte Laursen)..... 352

Linda Qviström:

Rum utan utsikt. Fönster och ljus i medeltida byggnader
(Jes Wienberg)..... 360

Lotte Reedtz Sparrewohn, Otto Thomas Kastholm & Poul Otto Nielsen (eds.):

Houses for the Living. Two-aisled houses from the Neolithic and Early Bronze Age in Denmark
(Mats Larsson)..... 362

Claus Frederik Sørensen:

Nyborg fæstning. Middelalder & renaissance
(Bjørn Westerbeck Dahl)..... 363

Jens Ulriksen: Vester Egesborg. En anløbs- og togtamlingsplads fra yngre germansk jernalder og vikingetid på Sydsjælland

(Torben Sarauw)..... 365

Jeanette Varberg:

Viking. Ran, ild og sværd
(Søren M. Sindbæk)..... 370

Klassifikation af mønter fra Valdemartiden

Tanker med udgangspunkt i en mønt fra Gudme Kirke

AF HELLE W. HORSNÆS

I forbindelse med restaureringsarbejder i Gudme Kirke i 2011-2013 blev der fundet en enkelt mønt i soldejord i kirkens midtergang (fig. 14).¹ Mønten blev korrekt bestemt af Line Bjerg som en variant af Hauberg Knud VI, type 29 (tilskrevet Knud VI, mønten i Slesvig nr. 29),² men da den stammede fra fyldjord, måtte Hans Mikkelsen konkludere, at mønten ikke havde nogen betydning for en datering af kirken.³ Her kunne historien så slutte, men da der er tale om en sjælden variant, syntes det nødvendigt at tage et nøjere blik på denne og beslægtede typer som helhed.

Møntdateringer opfattes ofte som meget præcise, og der er da også mange typer, som kan dateres inden for et meget kort tidsrum. Men i arbejdet med anonyme mønttyper uden daterende indskrifter kan både den kronologiske indplacering og møntstedstilskrivningen være særdeles usikre. Til bestemmelserne af disse må man anvende den arkæologiske værktøjskasse: Klassifikation, typologi og kontekst. Her skal man specielt være opmærksom på, at de grundlæggende typologiske arbejder efterhånden har mange år på bagen, og at definitionen af typer, under-typer og varianter i disse kan være meget subjektiv.

Peter Hauberg publicerede den grundlæggende typologi for mønter præget i perioden 1157-1234 i 1906, men kun fire år senere blev det kendte antal mønter fra perioden og ikke mindst antallet af typer fra Jylland mangedoblet ved fundet af en enorm skat fra Grenå, der sandsynligvis er deponeret i perioden 1214-1234. Siden da er der kommet et begrænset antal nye fund, hovedsagelig enkeltfund uden daterende arkæologisk kontekst.

Mønten fra Gudme Kirke er et af disse nye fund. Studiet af den medfører en række mere overordnede betragtninger over klassifikation og finbestemmelse af mønter fra Valdemartiden. Det konkluderes, at mønten fra Gudme

Interiør fra Gudme Kirke. Den omtalte mønt blev fundet i fyldjord under midtergangen.
– Foto: Else Nørtoft, Gudme.

Interior of Gudme church. The coin was found in fill material beneath the central aisle.

hører til den lille, men voksende, gruppe af mønttyper fra Valdemartiden, der hver især kendes i meget få eksemplarer med en påfaldende funddistribution koncentreret på Fyn.

Klassifikation af Valdemartidens udmøntninger

Først er det nødvendigt at træde et skridt tilbage og se på de to store milestene i forskningen inden for Valdemartidens udmøntninger. Grundlæggende for hele arbejdet er den klassifikation, datering og møntstedstilskrivning, som Hauberg publicerede i 1906, og det er vigtigt at huske på, hvilket materiale Hauberg havde til rådighed og byggede på. Det drejede sig hovedsagelig om mønter i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling (herefter KMMS), som var aftegnet til Ramus og Devegges ufuldendte studie af danske mønter, og det var oftest de publicerede illustrationer af mønterne fra Ramus og Devegge (publiceret 1867, herefter R&D), der anvendtes som basis for typetegningerne til Haubergs arbejde. Der var i realiteten tale om relativt få mønter, og mange af Haubergs typer indeholdt kun et enkelt kendt eksemplar. Helt i tidens ånd gør Hauberg sig ikke rigtig nogen overvejelser om, hvordan han har foretaget sin klassifikation. Man kan kalde det en intuitiv klassifikation: Mønterne placeres i typer efter, hvor meget de ligner hinanden. Mange af mønterne er anonyme, og de få skattefund indeholder oftest kun en eller få typer. Kun fem skattefund kunne bruges som basis for Haubergs møntstedstilskrivninger og dateringer: “man er saaledes i Hovedsagen henvist til, hvad Mynterne selv oplyse herom gennem Prægenes ejendommelige Enkeltheder, Typernes Slægtskab og Arbejdets Karakter”.⁴ Kun et lille antal mønttyper bærer en forsideindskrift, der kan henvise til møntherren (kongen) og/eller en bagsideindskrift, der kan henvise til et bispenavn. En ganske lille gruppe meget sjældne brakteater, som kan dateres til borgerkrigsperioden mellem Svend, Knud og Valdemar eller i begyndelsen af Valdemar I's eneregering, bærer bynavne. Hauberg anvendte derfor hovedsageligt den typologiske udvikling af krone og bispehue samt udformningen af randen om møntmotivet i sin argumentation for dateringer af mønterne indenfor perioden 1157-1241, men gjorde opmærksom på, at samme type kan have forskellige træk, og han konkluderede, at “Undersøgelsens Resultater ofte maa komme til at bero paa et Skjøn”.⁵ Det er den forkætrede “connoisseur-ship”, som her ses fuldt udfoldet. Ingen tvivl om at Hauberg *var* en meget stor kender af materialet, og han havde utvivlsomt ret i meget. Men i dag ville man kræve en mere dybtgående argumentation for arbejdet. Hauberg selv var dog den første til at erkende vanskelighederne ved dateringen af mønterne fra Valdemartiden.⁶

Grenå-skatten

I 1910 fremkom Grenå-skatten, som med et slag udvidede materiale-mængden fra Valdemartiden betragteligt. Ikke blot indeholdt skatten over 12.000 mønter, men den indeholdt også en lang række mønttyper og varianter, som ikke var kendte, da Hauberg udgav sit typestudie kun fire år tidligere. Hauberg selv udfærdigede tegninger til registreringen af mønterne og til en typetavle,⁷ der blev anvendt ved den første fremlæggelse af fundet i Numismatisk Forening 17. marts 1911.⁸ Til forskel fra de sirlige og nøjagtige aftegninger af hver enkelt mønt i R&D, som blev genanvendt som typetegninger i Hauberg 1906, er Haubergs egne tegninger af Grenå-fundets mønter lidt mere skematiske, næsten naivistiske stregtegninger, og en sammenligning mellem hans tegninger til typetavlen og hans tegninger i KMMS' registrant viser, at tegningerne netop forestiller essensen af typen mere end en eksakt gengivelse af den enkelte mønt.

Det blev imidlertid ikke Hauberg, men Georg Galster som kom til at publicere Grenå-fundet, og han kom i høj grad til at bygge på sin forgængers arbejde.⁹ Samtlige 37 typer i Galsters publikation genfindes på Haubergs typetavle. Kun i ganske få tilfælde har Galster valgt at slå to eller flere af Haubergs typetegninger fra tavlen sammen: Hauberg tavle nr. 18-20 = Grenå type 20; Hauberg tavle nr. 27-28 = Grenå 27 og Hauberg tavle nr. 29 og 34 = Grenå 32. En enkelt 'type' fra Hauberg tavle, nr. 35, blev helt forbigået i Galsters publikation (se nedenfor). Haubergs 42 typer fra tavlen blev således til 37 hovedtyper i Galsters publikation, hvor de blev gengivet i sort/hvide fotografier. Derudover blev mange af typerne underopdelt i varianter, men i en tid, hvor fotografiske gengivelser har været uhyre kostbare, er det ikke underligt, at kun de typedefinerende eksemplarer blev gengivet. For mange af varianternes udseende er vi derfor i dag henvist til Galsters verbale beskrivelser, hvilket betyder, at de ikke er blevet nærmere diskuteret.

I forbindelse med publikationen af Grenå-fundet foretog Galster også en grundlæggende fremlæggelse af andre af periodens jyske møntfund,¹⁰ og en række senere forskere har publiceret nyere fund af Valdemartidens mønter.¹¹ De 'nye' typer, som ikke indgik i Haubergs eller Galsters arbejder, blev typisk oplistet. Kun sjældent er de blevet genstand for nærmere diskussion¹² eller blevet publiceret inden for rammerne af en overordnet diskussion af en større gruppe.¹³

Type – Variant – Stempel?

For både Hauberg og Galster synes opdelingen i typer og varianter at være foretaget intuitivt. Mønter, der har en række fællestræk i f.eks. motiv og vægt, defineres som tilhørende den samme type. Mange fællestræk, men alligevel

lidt variation, defineres som en variant, og der optræder sågar eksempler på varianter af varianter(!). Galster nævner i forbindelse med sin typegennemgang flere gange stempelvarianter, men et egentligt stempelstudie af mønterne blev ikke forsøgt.¹⁴ Hvor går så grænsen mellem type og variant? Spørgsmålet blev indirekte stillet af udgiverne af *Danmarks Middelalderlige Skattefund* (herefter *DMS*): "I enkelte tilfælde kan variationerne være så store, at man med rimelighed kan diskutere, hvor vidt der er tale om varianter eller to hovedtyper".¹⁵ Omvendt kunne man indvende, at en stor del af Haubergs typer kun er kendt i et enkelt eksemplar, og at det derfor i en række tilfælde ville give mere mening at foretage en grovere typeinddeling med flere forekomster i hver type. Problemet er naturligvis, at ethvert klassifikationssystem indebærer en statisk fastfrysning af materialet med henblik på at give nogle rammer for behandling og fortolkning af det, og i takt med at materialet forøges eller omfortolkes, kan det blive nødvendigt at sprænge disse rammer. Problemet kunne ikke løses i forbindelse med udgivelsen af *DMS*, der havde et helt andet formål. Men det er vigtigt at holde sig dette for øje, da en stor del af fortolkningen af Grenå-fundet er baseret på optælling af antal eksemplarer af hver enkelt type i det.

Som nævnt er hovedparten af periodens mønter anonyme, men Grenå-fundet indeholdt to typer med et navn, Grenå 26 (= Hbg Valdemar I, type 54) i 42 eksemplarer fordelt på seks varianter og Grenå 29 i seks eksemplarer fordelt på to varianter.¹⁶ De bærer begge indskriften TVVO. Det eneste tidligere kendte eksemplar af Hbg Valdemar I, type 54 var fragmenteret, og Hauberg havde tilskrevet det til Valdemar I's udmøntning i Ribe, men mønternes indskrift blev nu fortolket som Ribebispen Tue (Tuvo, 1214-1230), og blev udgangspunktet for dateringen af skattens nedlæggelse efter 1214.¹⁷ En tredje Tuvo-type (Hbg Valdemar II, type 35 med fejlagtig tegning) blev erkendt af Galster (1931, fig. 67). Siden da er flere eksemplarer af typen fundet i Jylland,¹⁸ og ikke mindst er et understempel til typen fundet i selve Ribe,¹⁹ hvilket især støtter stedfæstelsen af mønttypen. Denne sidste Tuvo-type forekommer imidlertid ikke i Grenå-fundet.

Da Grenå-fundet imidlertid ikke indeholdt eksemplarer af Hbg Valdemar II, type 42 eller dens varianter (Hbg Valdemar II, type 42a-c), hvoraf især Hbg Valdemar II, type 42b er endog meget almindelig i fundbilledet og normalt anses for at være præget fra 1234, daterede Galster skattens nedlæggelse i perioden 1214-1234.²⁰ Dateringen understøttedes yderligere af Bokel-skatten, der blev fundet nær Bremervörde i den nordvestligste del af Niedersachsen i 1929. Skatten omfattede ca. 14.000 mønter, hovedsagelig tyske brakteater, og var nedlagt efter 1213. Blandt mønterne var 10 danske, hvoraf flere typer havde paralleller i Grenå-fundet, og dermed støtter dette funds datering.²¹

Galster mente, at de mest almindelige typer i Grenå-fundet repræsenterede det sidste og næstsidsste års udmøntning i 5-6 jyske møntsteder. De øvrige mønter skulle være reminiscenser fra de foregående år. Han lagde to væsentlige antagelser til grund for denne tolkning. Dels mente han, at kongemagten besad møntretten og havde fået implementeret årlig *renovatio moneta*, dvs. at hele møntmassen blev udskiftet én gang om året. Dels antog han, at der eksisterede en lang række møntsteder med sideløbende og kontinuerlig udmøntning. Begge antagelser kan kritiseres. De skriftlige kilder til *renovatio moneta* er få og tidsmæssigt særdeles spredte, og flere forskere har stillet spørgsmålstegn ved, om *renovatio moneta* er foregået gennem hele middelalderen eller kun i særlige perioder, og hvor ofte de i så fald fandt sted.²² Bynavne/møntstedsnavne på mønterne er kun kendt fra periodens brakteater, og de fortæller ikke, om de pågældende møntsteder var aktive kontinuerligt igennem længere tid, eller om der var tale om enkeltstående episoder i en særlig urolig periode, hvor tre kongsemner stredes om magten. For de øvrige møntsteder er der ingen direkte oplysninger at hente i mønternes indskrifter, men man kan fortolke nogle få bagsideindskrifter som bispenavne (blandt andet den ovenfor nævnte TVVO), og dermed anvendes de indirekte til at tilskrive mønterne til de pågældende bispesæder.

Fire overordnede hovedgrupper

Foretager man en overordnet klassifikation af Valdemartidens mønter, kan de inddeles i fire hovedgrupper. Den ene er de ovenfor nævnte brakteater. De er meget små og lette, men udmærker sig ved en oftest meget elegant tegning og stor detaljerighed, ligesom flere typer bærer indskrifter med konge- eller bynavn. De kendte eksemplarer stammer hovedsagelig fra to skattefund, Aalborg/Øster Uttrup-fundet (*DMS* 47-48) og Biersted-fundet (*DMS* 52). Især Aalborg/Øster Uttrup-fundet, der er gjort i 1696 og 1708, er særdeles dårligt overleveret. Der er ikke typesammenfald mellem de to fund. Fra Aalborg/Øster Uttrup-fundet kommer brakteater med kongenavnene Svend og Knud samt brakteater med bynavnene Horsens, Aarhus, Randers, Aalborg og Hjørring, mens det eneste kongenavn på mønterne fra Biersted-fundet er Valdemar. Herfra kommer også brakteater med bynavnene Viborg, Horsens og Randers. De to fund må derfor antages at være nedlagt med nogle års mellemrum.²³ Den største tilvækst til gruppen af brakteater i nyere tid stammer fra undersøgelser af Hedensted Kirke, hvor der er fundet fire brakteater, der kan knyttes til typer fra Biersted-fundet. Brakteaternes indskrifter peger på, at de ældste er produceret under Svend, Knud og Valdemar I, om end varigheden

af udmøntningen efter 1157 er blevet diskuteret, ligesom såvel indskrifterne som de få fundsteder placerer dem i nørrejske møntsteder.²⁴

De tre øvrige grupper består af dobbeltsidige mønter, der kan opdeles ud fra motivernes overordnede design. Den anden gruppe består af mønter med portræt på begge sider, og ud fra hovedbeklædning, dragtgenivelser og attributter kan portrætterne fortolkes som henholdsvis konge og biskop. Ofte udfylder portrætterne hele møntens flade og er kun omgivet af en ring eller prik-bort, men der er også en række eksempler på, at de er omgivet af en relativ smal rand med navneindskrifter eller ornamenter.

På den tredje gruppe udfylder motivet igen hele eller næsten hele fladen og gentager kongeportrættet på forsiden, mens der er symboler som bagsidemotiv. I de fleste bagsidemotiver indgår kors og/eller bispestave, og det vil være nærliggende at fortolke bagsidemotiverne som helhed ind i en kristen ramme og se dem som en forenklet version af bispe-siden på mønterne med konge/bisp-motiv – eller måske snarere skal begge dele opfattes som en understregning af tidens tætte sammenknytning af den verdslige og religiøse magt. Få undtagelser, for eksempel Grenå 15 og Grenå 16 (= Hbg Valdemar II, type 33), har bagsidefremstillinger, der snarere relaterer til en kongemagt.

Den sidste gruppe bryder markant med det store centrale motiv, idet den har et lille midtfelt med symboler eller skrift omgivet af et bredere indskriftsbånd. På typerne Hbg Valdemar II, type 42-42c, der normalt tilskrives udmøntningen i Ribe, breder kongemagtens indskrift WALDEMARVS / REX DANORVM sig over både for- og bagside, selvom midtmotivet på bagsiden stadig er et kors. Til denne gruppe hører også østdanske typer med lille midtfelt, hvor skelnen mellem verdslig og kirkelig side på mønten opretholdes klarere (Hbg Valdemar II, type 27-30 og 12 tilskrevet Roskilde og Hbg Valdemar II, type 10-11 tilskrevet Lund), herunder den berømte mønttype med indskriften ANNO DOMINI / MCCXXXIII (Hbg Valdemar II, type 12). Disse typer anses normalt for at være udmøntet fra 1234.²⁵ Det er altså denne sidste gruppe, der *ikke* forekommer i Grenå-skatten, og dermed giver den senest mulige datering for fundets nedlæggelse. Kun et lille antal relativt sjældne mønttyper falder helt uden for denne opdeling og vil ikke blive nærmere diskuteret her.

Ved en klassifikation af mønterne bør man også se på deres størrelse og vægt. Vægten er imidlertid et meget vanskeligt kriterie at arbejde med, da f.eks. vægten på de mest almindelige typer i Grenå-fundet, der endda har været opbevaret under ensartede forhold, svinger med over 100%, typisk i intervallet ca. 0,3-0,7 g,²⁶ mens fragmentering og korrosion af mønterne kan være årsag til endog meget store vægttab og dermed variation i vægten indenfor de relativt få bevarede eksemplarer af de fleste af Valdemartidens typer. Der er almindelig enighed om,

at de østdanske mønter (Lund og Roskilde) generelt er præget med en større idealvægt end de vestdanske typer. Ydermere er vægten af REX DANORVM-typerne fra Ribe højere end hovedparten af mønterne fra Grenå-fundet.

Blanketstørrelsen synes umiddelbart at være et bedre kriterie, selvom der også her kan være fejlkilder. En stor del af mønterne med konge/bisp og smalt indskrift- eller ornamentbånd er præget på relativt store blanketter på op mod 20 mm i diameter. De store blanketter er specielt anvendt på mønter tilskrevet Lund og Roskilde. I Østdanmark afløser mønter på store blanketter med kongenavnene Oluf (Skåne) og Erik (Roskilde) de lidt mindre men fint formede blanketter fra 1000-tallet, og de store blanketter synes at danne en ubrudt tradition gennem det meste af 1100-tallet. Også mønttyperne med lille midt-felt er præget på relativt store blanketter, men med Hbg Valdemar II, type 42 er det første gang, mønter på så store blanketter tilskrives et jysk møntsted.

Grenå-fundet er domineret af mønter med konge/symbol, og mange af dem er præget på blanketter på kun ca. 15 mm i diameter.²⁷ Deres diameter er altså tæt på brakteaternes, men de er betydeligt tungere, selv når man tager højde for udsving i vægten. Alligevel er det vanskeligt at benytte mønternes diameter alene som et éntydigt kriterie i en klassifikation, da allerede Galster har illustreret “den Unøjagtighed, hvormed de jyske Penninge i det hele er udmøntede” ved at gengive mønter med samme motiver på forskellig blanketstørrelse.²⁸

Mønter med Golgata-motiv

Vender vi nu tilbage til mønten fra Gudme, er det tydeligvis et eksempel på gruppen med konge/symbol(er). På forsiden af den ses et traditionelt brystbillede af kongen *en face*, flankeret af sværd/korsscepter(?) og liljestav(?). På kronen er der tre punkter, ligesom klædningen er dekoreret med tre, måske fire punkter. Bagsiden har en bispestav stående på en trekantet basis flankeret af til venstre et kors over en lille ring og til højre et længere kors. Mellem toppen af det lange kors og den venstrevendte krumning af bispestaven ses et punkt.²⁹ Bagsidemotivet kan opfattes som et Golgata-motiv, og dette grundmotiv knytter sig til en lang række andre mønttyper fra Valdemartiden, ligesom det i det hele taget er et almindeligt motiv i samtidens billedverden.³⁰

Som det er nævnt i indledningen, kan møntens overordnede design og motivvalg knyttes til typen Hbg Knud VI, type 29, og i det hele taget til Hauberg typerne Kn6 27-29, og denne gruppe kan udvides med en række senere erkendte typer med tilsvarende bagsidemotiv.³¹ De tre Hauberg-typer har alle et kongeportræt på forsiden og på bagsiden varianter af en bispestav flankeret af kors eller lignende stående på en forhøjning. Men typerne er alle meget sjældne:³²

Hbg Knud VI, type 27 (fig. 1-2) meget bredt kongeportræt uden attributter/bispekors på bue dannet af prikker med ring i øvre højre korsvinkel. Typen var længe kun kendt i ét eksemplar (R&D tav. XX 4), og først i 2015 er der dukket et nyt eksemplar op som detektorfund fra Dalby Torp.

Fig. 1. Hbg Knud VI 27. R&D XX 4 = RP 2627.1, ukendt proveniens, v. 0,94.

Hbg Canute VI 27. R&D XX 4 = RP 2627.1, unknown provenance, w. 0.94.

Med mindre andet er angivet, opbevares mønterne i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet og inventarnumre refererer hertil. Fotos af disse mønter: Nationalmuseet CC-BY-SA.

Unless otherwise stated, the coins are kept in the Royal Collection of Coins and Medals at the Danish National Museum, to which the accession numbers refer.

Fig. 2. Hbg Knud VI 27. FP 10640.1, Dalby Torp, Fyn, v. 0,803.

Hbg Canute VI 27. FP 10640.1, Dalby Torp, Funen, w. 0.803.

Hbg Knud VI, type 28 (fig. 3-7) kongeportræt uden attributter/kors flankeret af liljestav og bispestav, på enten bue eller trekant. Hauberg kendte kun typeeksemplaret fra Kjærum Kirkegård, men der er siden fundet yderligere tre eksemplarer samt ét eksemplar uden proveniens i KMMS.

Fig. 3. Hbg Knud VI 28. FP 934.1, Kjærum Kirkegård, Fyn, v. 0,80.

Hbg Canute VI 28. FP 934.1, Kjærum churchyard, Funen, w. 0.80.

Fig. 4. Hbg Knud VI 28. KP 616.6, ukendt proveniens (ex Læssøe 166), v. 0,80.

Hbg Canute VI 28. KP 616.6, unknown provenance (ex Læssøe 166), w. 0.80.

Fig. 5. Hbg Knud VI 28. FP 2542.16, Lilleborg, Bornholm, v. 0,55.

Hbg Canute VI 28. FP 2542.16, Lilleborg, Bornholm, w. 0.55.

Fig. 6. Hbg Knud VI 28. FP 4087.2, Sortebrødretorv, Fyn, v. 0,34 (frag).

Hbg Canute VI 28. FP 4087.2, Sortebrødretorv, Funen, w. 0.34 (frag).

Fig. 7. Hbg Knud VI 28. FP 9438.1, Bakkegård, Lolland, v. 0,839.

Hbg Canute VI 28. FP 9438.1, Bakkegård, Lolland, w. 0.839.

Hbg Knud VI, type 29 (fig. 8) kongeportræt mellem stjerne og måne/ bispestav mellem to kors, der svæver over hver sin lille bue. Typen er endnu kun kendt i ét eksemplar.³³

Denne lille gruppe af mønter med Golgata-motiv blev kraftigt udvidet med Grenå-fundet. Det er først og fremmest typerne Grenå 22, Grenå 23, Grenå 29, Grenå 30 og Grenå 31. Disse typer har til fælles et kongeportræt på forsiden og et Golgata-motiv i form af en bispestav på en trekantet forhøjning mellem to kors på bagsiden.³⁴ Til denne gruppe knytter sig også nogle typer med korsmotiv på en buet forhøjning (R&D XXIV 12, Grenå 11, 12 og 33).

Fig. 8. Hbg Knud VI 29. R&D XX 3 = RP 2629.1, ukendt proveniens, v. 0,77.

Hbg Canute VI 29. R&D XX 3 = RP 2629.1, unknown provenance, w. 0.77.

Fig. 9. Grenå, Galster type 22. FP 2577.2, Tikøb Kirke, Sjælland, v. 0,674.

Grenå, Galster type 22. FP 2577.2, Tikøb church, Zealand, w. 0.674.

Grenå 22 (fig. 9) konge mellem måne og stjerne/Golgata-lignende motiv, hvor de to flankerende kors ikke står på jorden, men er dannet ved tværstreger på et centralt bispekors, der står på trekantet forhøjning. Typen blev fundet i syv eksemplarer i Grenå-skatten, og den var tidligere kendt fra et eksemplar købt fra Bülow i 1827,³⁵ som Hauberg havde opfattet som en variant af hans type Kn6 29.³⁶ Endelig er der senere indkommet et eksemplar fra Tikøb Kirke (Sjælland).

Grenå 23 (fig. 10-14) konge flankeret af kors og liljestav/bispestav på trekantet forhøjning mellem en korsarm med tværarm(?) og et højere kors; under den venstre korsarm og foroven mellem kors og bispestav er et punkt. På Grenå-typetavlen undlod Hauberg at færdiggøre tegningen af korsarmen til venstre, som var vanskelig at fortolke. Galster henviste til en parallel uden proveniens i Odense Bys Museer med en korsarm med en tværstreg til venstre for bispestaven, mens nye studier og nyoptagelse af mønten fra Grenå-fundet synes at afsløre en nærmest buelignende afslutning af korsarmen. Et nyere fund fra Frørup Kirke støtter læsningen af mønten i Odense, og det er muligt, at den buelignende afslutning på Grenå-mønten skal ses som en stempelfejl.

Til denne gruppe kan man knytte såvel mønten fra Gudme, som en mønt fundet ved Åsum. På begge kan man se liljestaven til højre for kongeportrættet, mens det er vanskeligt at sige, om der er et kors til venstre for kongen. Gudme-mønten er dårligt bevaret på dette punkt, og mønten fra Åsum er dobbeltpræget, således at attributten til venstre ikke kan ses. På bagsiden er en bispestav mellem til venstre en tværarm med kors og til højre et højere kors. Mønterne fra Åsum og Gudme har punktet mellem bispestav og højt kors til fælles med de øvrige, men under den venstre korsarm er en lille ring i stedet for et punkt. Uanset de mange ligheder i motiv er der tale om fem forskellige stempelpar.

Fig. 10. Grenå, Galster type 23, FP 1208.23, Grenå-skatten, v. 0,71.

Grenaa, Galster type 23, FP 1208.23, Grenaa hoard, w. 0.71.

Fig. 11. Grenå, Galster type 23, Odense Bys Museer, uden proveniens, v. 0,54 (frag).
– Foto: Odense Bys Museer.

Grenaa, Galster type 23, Odense City Museums, no provenance, w. 0.54 (frag).

Fig. 12. Grenå, Galster type 23. FP 3343.1, Frørup Kirke, Fyn, v. 0,52.

Grenaa, Galster type 23. FP 3343.1, Frørup church, Funen, w. 0.52.

Fig. 13. Grenå, Galster type 23. FP 2173.1, Åsum, Fyn (dobbeltpræget), v. 0,80.

Grenaa, Galster type 23. FP 2173.1, Åsum, Fyn (double-struck), w. 0.80.

Fig. 14. Grenå, Galster type 23. FP 9565.1, Gudme Kirke, Fyn, v. 0,83.

Grenaa, Galster type 23. FP 9565.1, Gudme church, Funen, w. 0.83.

Fig. 15. Grenå, Galster type 29 (TVVO). FP 1208.29, Grenå-skatten seks eksemplarer, v. 0,46-v. 0,69 (gnsn, v. 0,58).

Grenaa, Galster type 29 (TVVO). FP 1208.29, Grenaa hoard six examples, w. 0.46-0.69 (ave. w. 0.58).

Grenå 29 (fig. 15) konge mellem rigsæble og stjerne/bispestav på trekantet forhøjning mellem bogstaverne TV-VO. Seks eksemplarer fordelt på to varianter (se ovenfor).

Grenå 30 (fig. 16) konge mellem rigsæble og stjerne/bispestav på trekantet forhøjning mellem to kors på tynde stave. Typen var repræsenteret med 36 eksemplarer fordelt på 3 varianter i Grenå-fundet, og der er senere indkommet et eksemplar fra Starup Kirke (Sønderjylland).³⁷

Fig. 16. Grenå, Galster type 30. FP 1208.30, Grenå-skatten 36 eksemplarer, v. 0,34-v. 0,65.

Grenaa, Galster type 30. FP 1208.30, Grenaa hoard 36 examples, w. 0.34-0.65.

Grenå 31 (fig. 17) konge mellem rigsæble og ring/bispestav på trekantet forhøjning mellem to kors på tynde stave. Typen var med 1781 eksemplarer fordelt på 8 eller 10 varianter en af de mest almindelige typer i Grenå-fundet.³⁸ Der er kommet tre nye eksemplarer til, to fra Aggersborg Kirke (Nordjylland)³⁹ og en fra Brøns Kirke (Sønderjylland).⁴⁰

Man må spørge, om det i virkeligheden giver mening at opretholde en skelnen mellem de almindelige typer Grenå 30 og Grenå 31. Der er beskrevet varianter inden for begge typer, men ret beset kan man ikke skelne mellem dem ud fra bagsiderne. Forskellene mellem de to typer ligger i attributterne, der flankerer kongeportrættet: På Grenå 30 er det rigsæble | stjerne, på Grenå 31 er det rigsæble | ring. På samme måde kan man ikke skelne mellem Grenå 29 og Grenå 30, hvis kun forsiden kan identificeres. Her burde man ret beset gå ind og foretage en mere gennemgribende analyse af specielt de 1781 eksemplarer af Grenå 31, som Galster fordelte på 10 varianter.⁴¹ Hvor stor er variationen egentlig? Det er imidlertid en meget vanskelig opgave, da fundet ikke er bevaret samlet.

På Haubergs typetavle optræder som nr. 35 en mønt, der kombinerer bagsiden af Grenå 30/31 med bagsiden af Grenå 32b (fig. 18), der fremviser en række varianter, hvor bispestaven *ikke* står på en forhøjning, men stadig har tværarme, der danner kors. Den samme kombination af to bagsidetyper på samme mønt er gengivet i Haubergs stregtegninger i KMMS' registrant.⁴² Galster kommenterede ikke denne kombination – findes den overhovedet? Hvis den findes, så er det påfaldende, at den forbigås af Galster, for den stiller spørgsmålstejn ved hans fortolkning af fundet som hovedsagelig bestående af det seneste års mønt fra fem møntsteder. Både Grenå 31 og Grenå 32 er

Fig. 17. Grenå, Galster type 31. FP 1208.31, Grenå-skatten 1781 eksemplarer, v. 0,3-v. 0,72.

Grenaa, Galster type 31. FP 1208.31, Grenaa hoard 1781 examples, w. 0.3-0.72.

Fig. 18. Grenå, Galster type 32b. FP 6578.1, Horsens Klosterkirke, v. 0,393.

Grenaa, Galster type 32b. FP 6578.1, Horsens abbey church (Klosterkirke), w. 0.393.

nemlig begge blandt dem, som kendes i +1000 eksemplarer, og burde derfor i Galsters fortolkning komme fra hvert sit møntsted fra samme år. En stempelkobling mellem de to bagsidetyper ville imidlertid indikere, at de to stempler havde været anvendt samme sted samtidigt og ville derfor være et argument for, at to typer er præget samme sted. Desværre har jeg ikke kunnet genfinde denne stempelkombination blandt de af Grenå-fundets mønter, som opbevares i KMMS, så spørgsmålet må indtil videre stå åbent.

Yderligere fire typer ligger inden for den samme motivkreds, men adskiller sig fra de foregående ved at have en buet formet forhøjning i stedet for en trekantet. Formen på forhøjningen synes imidlertid ikke at have haft betydning i sig selv, da de kendte eksemplarer af Hbg 28 fremviser både buet og trekantet podie:

R&D XXIV 12 (fig. 19-21). Typen svarer til ‘danskmoent.dk Valdemar 2, Hbg ej 5’ og Sømod D 86. Den indgik af uransagelige årsager ikke i Haubergs typologi, men har store ligheder med de ovennævnte, da den har en bispestav mellem to kors.⁴³ Motivet i feltet til højre for kongen blev tolket som et A og gav anledning til en tilskrivning til Viborg, hvor Asgot var biskop i 1208-1220.⁴⁴ Det virker imidlertid ikke som noget holdbart argument i dette tilfælde. Skal man opfatte mønternes to sider som adskilte referencer til henholdsvis verdslig og religiøs magt, bør bogstavet på forsiden relatere til den verdslige magt. Det er sandsynligvis baggrunden for, at man i beskrivelsen tav. XVIII,18 og R&D XXIV 12 har opført denne mønttype under Abel, og her findes den også i Kirsten Bendixens publicerede kortkartotek over danske middelaldermønter.

Fig. 19. Tegning fra R&D tav. XXIV 12. Mønten kendes ikke i dag.
Drawing from fra R&D tav. XXIV 12. Coin not known today.

Fig. 20. Som R&D XXIV 12. B XVIII 18 (Abel) = BP 646.1, ukendt proveniens, v. 0,744.
As R&D XXIV 12. B XVIII 18 (Abel) = BP 646.1, unknown provenance, w. 0.744.

Fig. 21. Som R&D XXIV 12, men med bispehue i højen. FP 2274, Assens, v. 0,72.

As R&D XXIV 12, but with mitre in the barrow. FP 2274 Assens, w. 0.72.

Fig. 22. Hbg Knud VI 24 = Grenå, Galster type 11. RP 2033.1, Viborg Domkirke, v. 0,43.

Hbg Canute VI 24 = Grenaa, Galster type 11. RP 2033.1, Viborg cathedral, w. 0.43.

Hbg Knud VI, type 24 = Grenå 11 (fig. 22) konge med attributter/en fane eller standard mellem to kors samlet på en bueformet forhøjning udsmykket med et kors. Typen kendes også fra to jyske fund samt to eksemplarer i Bokel-skatten.

Grenå 12 (fig. 23) konge mellem to ringe/stort kors på buet forhøjning flankeret af to stjerner, findes i to eksemplarer i Grenå-skatten samt i et eksemplar fra Fåborg Kirke.

Fig. 23. Grenå, Galster type 12. FP 2339.31, Fåborg Kirke, v. 0,55.

Grenaa, Galster type 12. FP 2339.31, Fåborg church, w. 0.55.

Fig. 24. Grenå, Galster type 33. FP 1208.33, Grenå-skatten, v. 0,23 (frg).

Grenaa, Galster type 33. FP 1208.33, Grenaa hoard, w. 0.23 (frag).

Grenå 33 (fig. 24) konge mellem liljescepter og kors/kors mellem to bispestave på bueformet forhøjning, fandtes i et eksemplar i Grenå og to eksemplarer i Bokel-skatten.

Alt tyder på, at Grenå-fundet er deponeret inden for perioden ca. 1213/1214-1230/1234. Det er også højst sandsynligt, at hovedparten af mønttyperne fra Grenå-fundet er produceret i den periode, men enkelte typer kan sagtens være ældre.

Man kan imidlertid ikke slutte, at udmøntningen af typer med konge/bisp eller konge/symbol ophørte totalt i 1234. Tværtimod går der motivisk en lige linje frem mod en lang række typer, der traditionelt opfattes som 'tidlige

borgerkrigsmønter' og dateres til 1240-1250'erne og dermed er samtidige med fortsættelsen af Valdemartidens REX DANORVM-typer med kongenavnene Erik, Abel og Christoffer hen over midten af 1200-tallet. Yderligere er der fra de to andre 'store' møntsteder fra Valdemar II's tid, Roskilde og Lund, kun få typer med designs svarende til REX DANORVM-typerne. Det drejer sig om Hbg Valdemar II, type 10-11 fra Lund, type 12, der oprindeligt var tilskrevet Lund, men siden er flyttet til Roskilde, og type 28-30 tilskrevet Roskilde. Med undtagelse af Hbg Valdemar II, type 29 er typerne meget sjældne. Ydermere er de mest almindelige typer Hbg Valdemar II, type 42b og 29 næsten totalt fraværende i fund fra Skåne⁴⁵ og på Bornholm. Det er muligt, at 'traditionelle' Lund-typer med konge/bisp har været præget i hovedmønten i Lund op gennem 1230'erne, og at de to forskellige designs har været anvendt parallelt på hver sin side af sundet. En støtte til denne antagelse kan findes i de skriftlige kilder, som tyder på, at den plovskat, som anses for at være baggrunden for REX DANORVM-typens indførelse, først blev implementeret i Skåne noget senere end i Ribe. Det er vigtigt at erindre, at der gik mindre end et årti fra indførelsen af REX DANORVM-typerne til Valdemar II's død, og det derfor kan være vanskeligt at afgøre, om der er tale om en fortsættelse eller en genoptagelse af ældre mønt-designs. Der er imidlertid tale om en meget kompleks problemstilling, som det vil føre for vidt at analysere nærmere i denne sammenhæng.

Dateringerne af de tosidige mønter med konge/bisp eller konge/symbol under Valdemar I, Knud VI og Valdemar II volder således stadig betydelige problemer. Materialet fra Danmark omfatter i dag ét stort skattefund (Grenå-fundet *DMS* 66), nogle få mindre skatte traditionelt tilskrevet perioden 1160-1230 (*DMS* 53-65) og et relativt lavt antal enkeltfund. Fundmængden er dog endnu mindre, for det regionale møntomløb betyder, at fund fra Bornholm og Sjælland i realiteten ikke kan anvendes til kronologiske analyser af fund vest for Storebælt og omvendt.⁴⁶ Grenå-fundet kan ikke siges at være repræsentativt for perioden. Det er ikke underligt, at kun en lille del af Valdemartidens mange mønttyper optræder i fundet, men det er bemærkelsesværdigt, at mange Grenå-typer stadig er ukendte eller næsten ukendte fra andre fund. Det understreger, at tilfældigheder i overleveringen spiller en ganske stor rolle for vores opfattelse af fundmaterialet, og at blot et enkelt nyt fund ville kunne bringe mange nye erkendelser.

På dette grundlag er det muligt at foreslå en datering af Gudme-mønten til den første tredjedel af 1200-tallet, inden for Valdemar II's regeringstid, men en tidligere datering kan ikke udelukkes.

Til spørgsmålet om prægestedet for Gudme-mønten og de andre mønter med Golgata-lignende motiver må man se på dels fundudbredelsen af typerne uden for Grenå-fundet, dels mønternes størrelse og vægt. De fleste af de almindelige Grenå-typer er præget på små blanketter, helt ned til ca. 15 mm i diameter, og har en gennemsnitsvægt på knap 0,5 g eller endnu mindre.⁴⁷ De små Grenå-typer er uden for Grenå kun fundet i Jylland eller i Bokel-skatten. Hauberg-typerne Knud VI, type 27-29 og Grenå-type 22-23 afviger herfra. De er lidt større, op til 18 mm i diameter, og de fremviser en mere østlig udbredelse især på Fyn, men der er også fund fra Lolland og Bornholm. Når det gælder Grenå 23, er der tre fund fra Fyn og én mønt uden proveniens, som befinder sig i Odense Bys Museers møntsamling. Samtidig er der en tendens til, at netop disse mønter er lidt tungere end de øvrige typer, men de er stadig markant lettere end den såkaldte rigsmønt Hbg Valdemar II, type 42b og varianter heraf, der vejer ca. 0,9 g i gennemsnit.⁴⁸

Man må derfor overveje, om disse typer repræsenterer materiale fra et andet møntsted end hovedparten af Grenå-fundet. Det har i de senere år været muligt at udskille flere eksempler på mønttyper, der til trods for, at de er meget sjældne, alligevel har en markant koncentration i fund fra Fyn og derfor er forsøgt tilskrevet en produktion i Odense. Det gælder en gruppe tidlige borgerkrigsmønter,⁴⁹ andre sjældne typer fra Valdemartiden,⁵⁰ samt en 'ny' mønttype, som foreløbig er dateret til perioden o. 1200.⁵¹ Vel vidende, at med et så spinkelt fundmateriale kan ganske få nye fund ændre billedet, vil jeg alligevel vove at foreslå, at det samme kan gælde typen Grenå 23 og hermed mønten fra Gudme Kirke, samt typerne Hbg Knud VI, type 27-29.

Konklusion

Der er blandt arkæologer ofte en tendens til at opfatte møntdateringer som mere præcise, end de egentlig er. Mange mønttyper kan i kraft af deres indskrifter dateres mere præcist end de fleste andre arkæologiske genstandsgrupper, men når det gælder anonyme typer, er vi afhængige af de traditionelle arkæologiske arbejdsredskaber: klassifikation, typologi og fundkombinatorik. Det er derfor vigtigt at holde fast i Peter Haubergs tvivl og forbehold, som blev udtrykt i hans grundlæggende arbejde med de danske mønter fra perioden 1157-1241 (Hauberg 1906). Ved fundet af Grenå-skatten i 1910 blev det jyske materiale mangedoblet, men siden er kun fremkommet et lille antal nyere enkeltfund, så vi står på mange punkter ikke bedre i dag end på Haubergs tid. De bastante dateringer og møntstedtilskrivninger baseret på Haubergs antagelser er derfor farlige, specielt når der, som her, er tale om relativt sjældne typer, der kun kendes fra få kontekster.

En opdeling i typer vil altid have elementer af subjektivitet, og det gælder ikke mindst opdelinger i undertyper og varianter. Hvis to mønter har samme overordnede motiver, men forskellige bitegn, er det så to typer eller to varianter af den samme type? Der er nok en tendens til, at historikere og arkæologer vil anvende en 'grovere' typologi med henblik på at undersøge kulturhistoriske fænomener eller kronologisk udvikling, mens numismatikere og især samlerverdenen er mere fokuseret på den 'nye' type eller den unikke variant. Begge dele kan være rigtigt ud fra hver sine præmisser

Sammenstillingen af mønter med Gølgata-motiv på forhøjning viser, at vi stadig har store udfordringer, hvad angår dateringer af mønter fra perioden ca. 1150-1250. Udgangspunktet må være, at mønttyperne fra Grenå-fundet sandsynligvis er produceret før 1234, og mønten fra Gudme Kirke må placeres blandt disse. Andre af de her fremlagte typer kan være samtidige eller måske lidt yngre.

På grund af funddistributionen synes det muligt at henhøre både mønten fra Gudme Kirke og nogle beslægtede typer (Hauberg Kn6 27-29, Grenå 23 og R&D XXIV 12) til en fynsk udmøntning, der i praksis kan have fundet sted i tilknytning til bispesædet Odense, og de kan knyttes til den for tiden voksende gruppe af sjældne mønttyper med fundkoncentration på Fyn.

Appendix: Lidt om typenavne

Jeg har konsekvent valgt at bibeholde ældre typebetegnelser i denne artikel. Det er ikke et tilfælde. Jeg mener, at man skal være endog meget varsom med at forsøge at skabe nye typenavne, da det typisk virker forvirrende for læseren og skaber behov for konkordanslister.

Haubergs typenavne er opbygget efter hans fortolkning af datering og møntsted. De starter konsekvent forfra med type 1 ved hver ny møntherre, og de følger derefter møntstedstilskrivningen startende fra mønten i Lund og sluttede med Slesvig/ubestemte. Nummereringen er således baseret på Haubergs fortolkninger af materialet. For at komme uden om problemet med henvisning til omdaterede Hauberg-numre, har nogle forskere valgt at angive den tavle i Haubergs artikel, som mønten findes på f.eks. Hbg IV 29. Angivelsen af tavle-nummer med romertal og typenummer med arabertal er entydig, men kræver at man har adgang til Haubergs trykte tavler i deres oprindelige opsætning. I andre arbejder finder man en kombination af møntherre og møntsted angivet, f.eks. Hbg Kn6Sl29 for samme mønttype. Angivelsen af møntsted (Sl for Slesvig) er i realiteten overflødig, da Hauberg kun begyndte nummereringen forfra ved ny møntherre. Angivelsen af et forkortet kongenavn + typenummer

(f.eks. Hbg Kn6 29) burde derfor være tilstrækkeligt. Alligevel er det blevet besluttet at benytte den sprogligt lidt tungere form og skrive typenavnene helt ud (Hbg Knud VI, type 29).

Ved henvisninger til Grenå-typer har jeg valgt Galsters typenummer i den trykte publikation. Galsters typenumre afviger fra numrene på Haubergs første tavle over fundet, og i øvrigt også fra figurnumrene i Galsters artikel, men det har danskmoent.dk rådet bod på ved at gøre en Hauberg-tavle med begge sæt numre let tilgængelig (<https://www.danskmoent.dk/grenaa2.htm>).

De såkaldte 'nye' typer volder særlige problemer. Nogle af dem har i realiteten været kendt længe. Der kan i visse tilfælde blot være tale om et enkelt eksemplar af en mønt, der afviger fra typen, som defineret af Hauberg eller i Grenå-fundet. En af dem optræder i dette studie, og her har jeg valgt at henvise til illustrationen i R&D.

Skematisk liste over fund af mønttyper med Golgata-fremstilling
Fundlisten fokuserer på eksemplarer med kendt fundproveniens. Der er ikke foretaget en systematisk eftersøgning efter samlingseksemplarer. Antal og vægt af Grenå-fundets mønter efter Galster 1931. De ældre fund er typisk oplistet af Galster 1931, Lindahl 1963 og Bendixen 1972. Fed angiver typeeksemplar. Fund fra Fyn er markeret med grøn, mulige fynske fund er markeret med lys grøn.

Mulige fynske typer

Hbg Knud VI	Grenå, Galster nr.	Antal	Vægt	Eksemplarer med kendt fundproveniens	Andre eksemplarer	Fig.
27			0,94		*R&D XX 4 = RP 2627.1	1
27			0,803	FP 10640.1 Dalby Torp, Fyn		2
28			0,80	FP 934.1 Kjærum Kirkegård, Fyn		3
28			0,80		KP 616.6, Galster fig. 64; ex Læssøe 166	4
28			0,55	FP 2542.16 Lilleborg, Bornholm		5
28			0,34 (frg)	FP 4087.2 Sortebrødretorv, Fyn		6
28			0,839	FP 9438.1 Bakkegård, Lolland		7
29			0,77		*R&D XX 3 = RP 2629.1	8
	23	1	0,71	Grenå 23		10
	23		0,54 (frg)		OBM KMO/COINS/00234	11
	23		0,52	FP 3343.1 Frørup Kirke, Fyn		12
	23		0,80	FP 2173.1 Åsum, Fyn (dobbeltpreget)		13
	23		0,83	FP 9565.1 Gudme Kirke, Fyn		14
			--		R&D XXIV 12 (ses ikke)	19

Hbg Knud VI	Grenå, Galster nr.	Antal	Vægt	Eksemplarer med kendt fundproveniens	Andre eksemplarer	Fig.
Som R&D XXIV 12			0,744		BP 646.1 (425239) = B XVIII 18 ⁵² (Abel)	20
			0,72	FP 2274 Assens, ⁵³ Fyn		21

Andre typer omtalt i teksten

Hbg Knud VI	Grenå, Galster nr.	Antal	Vægt	Eksemplarer med kendt fundproveniens	Andre eksemplarer	Fig.
24	11		0,43	*RP 2033.1 Viborg Domkirke, Jylland		22
24	11	12	0,27-0,61 (gnsn af 9 ex: 0,401)	Grenå 11		
24	11		0,312	FP 5628.4 Korning Kirke, Jylland		
24	11	2	0,35	Bokel-skat, Tyskland		
	12	2	0,52 + 0,61	Grenå 12		
	12		0,55	FP 2339.31 Fåborg Kirke, Fyn		23
	22	7	0,49-0,77 (gnsn af 6 ex: 0,64)	Grenå 22		
	22		0,48		R&D XX 2 = RP 2628.1 ex Bülow ⁵⁴	
	22		0,674	FP 2577.2 Tikøb Kirke, Sjælland		9
	29 (TVVO)	6	0,46-0,69 (gnsn 0,58)	Grenå 29		15
	30	36	0,34-0,65	Grenå 30		16
			0,167 (frg)	FP 2508.10 Starup Kirke, Jylland		
	31	1781	0,3-0,72	Grenå 31		17
			0,238 (frg)	FP 2631.3 Brøns Kirke, Jylland		
		2	0,28 (frg) 0,30 (frg)	FP 3528.25-26 Aggersborg Kirke, Jylland		
	32	A: 19 B: 1110	A: 0,36-0,63 (gnsn 0,45) B: 0,29-0,70	Grenå 32		
	32b		0,393	FP 6578.1 Horsens Klosterkirke, Jylland		18
	33		0,23 (frg)	Grenå 33		24
	33	2	0,35 + 0,41	Bokel-skat, Tyskland		

NOTER

1. KMMS inv.nr. FP 9565.1.
2. Alle henvisninger til Hbg i denne artikel refererer til Hauberg 1906.
3. Mikkelsen 2013.
4. Hauberg 1906
5. Også citeret af Galster 1931.
6. Citater fra Hauberg 1906, afsnit om "Mynternes Ordning".
7. KMMS inv. FP 1208, FundProtokol V, s. 231-255.
8. Gengivet i *DMS I*, s. 305.
9. Galster 1931.
10. Galster 1931.
11. Især Lindahl 1963 og Bendixen 1972.
12. F.eks. af Moesgaard 2002 og Amzourou 2017 (samme type) og af Horsnæs 2019.
13. F.eks. i Ingvardson 2016.
14. De første eksempler på anvendelse af stempelstudiemetoden var på Galsters tid publiceret inden for den antikke numismatik, men der skulle gå mange år, førend metoden fandt anvendelse inden for middelaldernumismatikken, Märcher m.fl. 2016.
15. *DMS I*, nr. 66, s. 307 n. 3.
16. Grenå-numrene henviser til typenummeret i Galster 1931, og hans optælling af typer og varianter benyttes. Bemærk, at Galsters typenumre hverken er identiske med hans figurnumre eller med Haubergs numre på den første typetavle.
17. Galster 1931.
18. Ingvardson 2016, s. 91.
19. Søvsø 2007.
20. I *DMS I* nr. 66 er dateringen strammet til ca. 1225-1230.
21. Galster 1931; Meier 1932; Berger 1993.
22. Senest en meget grundig gennemgang af det samlede kildemateriale i Kræmmer 2017, spec. s. 130-133 og 137-146, med henvisninger til tidligere forskning, samt væsentlige bidrag Grinder-Hansen 1997 og 2000, s. 49-52, 61-64 og 69-70, samt Jensen 1996.
23. *DMS I*, nr. 52, s. 295.
24. Ingvardson 2016, s. 86-90.
25. Lindahl 1963, med henvisninger til tidligere litteratur.
26. Vægtangivelser som oplyst af Galster 1931. Galster angiver individuel vægt for typer med få forekomster, mens han for de almindeligste typer kun angiver vægtinterval og eventuelt et gennemsnitsinterval. Det har derfor ikke været muligt at foretage nøjere vægtanalyser af de almindelige Grenå-typer inden for rammerne af dette arbejde.
27. Baseret på stikprøvekontrol af Grenå-mønter i KMMS.
28. Galster 1931, fig. 14.
29. KMMS inv.nr. FP 9565. Mikkelsen 2013, s. 14-15, citerer Line Bjergs bestemmelse. Se <http://gudmebrudagerkirker.dk/images/gudme-kirke-festskrift.pdf> (set 2/12-18)
30. De danske middelaldermønter er sjældent blevet underkastet en ikonografisk analyse. En undtagelse er Bertelsen 2010 om mønter fra slutningen af 900-tallet (ty-

- perne KG 10-12) med et tilsvarende Golgata-motiv. Tak til Line Bonde, Nationalmuseet MRN, for interessante samtaler om Golgata-motiver generelt. Jeg vil ikke komme nærmere ind på motivets betydning, men det ville afgjort være interessant at foretage en nøjere ikonografisk analyse af tidens møntmotiver.
31. Også to af brakteat-typerne, Hbg Valdemar I, type 33-34, kan fortolkes som Golgata-motiver.
 32. Se fundliste.
 33. <https://www.danskmoent.dk/tidl2/k6h29.htm> (set 2/12-2019) gengiver to mønter som Hbg 29, men den øverste af dem er typen Grenå 22.
 34. FP 2577.2, nævnt af Lindahl 1963.
 35. Sidstnævnte = R&D XX 2 (Valdemar 1 – Tillæg til Beskrivelsen nr. 3), gengivet på <https://www.danskmoent.dk/tidl2/k6h29.htm> foroven (set 2/12-2018).
 36. Hauberg 1906.
 37. FP 2508.10, nævnt af Lindahl 1963.
 38. Antal iflg. Galster 1931 – for Grenå 31 anfører Galster 8 varianter + 2 kobberholdige varianter.
 39. Jensen 2014.
 40. FP 2631.3, nævnt af Lindahl 1963.
 41. Galster angav otte varianter, men til det skal lægges tre mønter fordelt på to varianter, som han beskrev som “kobberholdige” og “slet udførte varianter”.
 42. FundProtokol V, s. 253.
 43. https://www.danskmoent.dk/tidl/usider/v2_ribe.htm ; Sømod 2009, 35 type D86.
 44. Galster 1931, s. 234 om Hbg Knud VI, type 30 og Valdemar II, type 44
 45. Fundoversigt i Palm 2002.
 46. Fem små sjællandske skattefund fremkommet i nyere tid er således irrelevante i denne sammenhæng, Moesgaard 2013.
 47. Dette er baseret på Galsters vægtangivelser, der dog kan være vanskelige af sammenligne, da han ikke konsekvent angiver vægt på enkeltteksemplar, vægtinterval for type og gennemsnit for type på samme måde.
 48. Baseret på 55 eksemplarer med vægtangivelse i KMMS registreringsdatabase.
 49. Horsnæs & Märcher 2017, især 107-109 med en kort diskussion af det sporadiske skriftlige kildemateriale, herunder Indtægtslisten i Kong Valdemars Jordebog, og fig. 8; Horsnæs 2019.
 50. Horsnæs 2019.
 51. Moesgaard 2002; Amzourou 2017. Typen er opført som ‘Odense, Hauberg ej 1’ i danskmoent.dk (https://www.danskmoent.dk/tidl/usider/v2_odense.htm)
 52. Kors i højen i B XVIII 18, ikke synligt på BP 646, måske A over V på h. side af kongen
 53. Bispehøje i højen.
 54. Bülow boede på Sanderumgård sydøst for Odense, og der er eksempler på, at mønter i hans eje kan have haft en fynsk proveniens (Galster 1931, vedr. fig. 51).

LITTERATUR

- Amzourou, Salwa Y. 2017: Et nyt eksemplar af en fynsk mønt. 4, s. 105-107.
- Bendixen, Kirsten 1972: Middelaldermønter i de sidste 10 års danske kirkefund. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, s. 47-70.
- Berger, Frank 1993: *Die mittelalterlichen Brakteaten im Kestner-Museum Hannover*. Hannover 1993.
- Bertelsen, Lise Gjedssø 2010: Golgatadramaet på mønter fra Harald Blåtands tid. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 4/2010, s. 138-142.
- DMS. Jensen, J.S. m.fl. (red.) 1992: *Danmarks Middelalderlige Skattefund c. 1050-c. 1550*. Nordiske Fortidsminder serie B, bind 12. København.
- Galster, Georg 1931: Møntfundet fra Grenaa og de jyske Penninge fra Tiden 1146-1234. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 207-264.
- Grinder-Hansen, Keld 1997: Møntfornyelse (Renovatio monetæ) i Danmark fra år 1200 til Christopher II's død i 1332. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 130-136.
- Grinder-Hansen, Keld 2000: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340*. København.
- Haugberg, Peter 1906: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241*. København, s. 311-381.
- Horsnæs, Helle W. 2019: MB 38 – en fynsk mønttype fra første halvdel af 1200-tallet. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1, s. 16-24.
- Horsnæs, Helle W. & Michael Märcher 2017: Mønttyper og møntsteder, datering og distribution. Potentiale og problemstillinger ved studiet af danske mønter fra midten af 1200-tallet. *Kuml*, s. 91-121.
- Ingvardson, Gitte T. 2016: Sjølefrøelse eller lømmespild – møntfundene fra Hedensted Kirke. I: M. Andersen, & H. Mikkelsen (red.): *Hedensted Kirke: Undersøgelser og restaureringer*. København, s. 79-98.
- Jensen, Jørgen Steen 1996: Møntfornyelse (Renovatio monetæ) i Danmark indtil år 1200. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, s. 130-136.
- Jensen, Jørgen Steen 2014: Appendix 2, Mønterne fra Aggersborg Kirkes gulv. I: E. Roesdahl, S.M. Sindbæk og A. Pedersen (red.): *Aggersborg i vikingetiden. Bebyggelsen og borgen*. Højbjerg, s. 468-473.
- Kræmmer, Michael 2017: *Sølv, guld og penninge. Betalingsmidler, møntvæsen og pengemål i tidlig dansk middelalder*. Sorø.
- Lindahl, Fritze 1963: Valdemarernes mønter, især ANNO DOMINI MCCXXXIII-mønten, belyst ved løsfund fra kirkerne. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*, s. 50-60.
- Meier, Ortwin 1932: *Der Brakteatenfund von Bokel*. Hannover.
- Mikkelsen, H. 2013: Hvad Gudme Kirke gemte. I: L. Kirkegaard, L.S. Hulgaard & E. Nørtoft (red.): *Festskrift i anledning af Gudme Kirkes restaurering 2011-2013*. Gudme, s. 14-15. <http://gudmebrudagerkirker.dk/images/gudme-kirke-festskrift.pdf> (set 2/12-2018).
- Moesgaard, Jens Chr. 2002: En fynsk mønt fra o. 1200, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1-2, s. 9-11.
- Moesgaard, Jens Chr. 2013: Fem små skattefund. *ROMU*, s. 7-25.
- Märcher, Michael, Sven Aagaard, Helle W. Horsnæs 2016: Stempelstudier af mønter – et stærkt redskab til ny viden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, s. 196-209.
- Palm, Ann-Christina, 2002: *Danska medeltida Lundemynt*. B-Uppsats i arkeologi. Stockholms Universitet.

- R&D Ramus, Chr. & Ole Devegge 1867: *Beskrivelse af danske middelaldermønter*, uafsluttet, delvist publiceret.
- Sømod, Jørgen 2009: *Danske mønter og mønter fra lande samt områder i union med Danmark eller under dansk overhøjhed fra de ældste tider og indtil 1448*. København.
- Søvsø, Morten 2007: Et møntstempel fra Ribe. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 3, s. 117-123.

Classification of coins from the Valdemar era Thoughts prompted by a coin from Gudme church

Coin dates are often considered to be accurate by archaeologists and historians. Indeed, many coin types can be dated to within a short period, often because of date inscriptions. But when dealing with anonymous coin types, we must rely on the archaeological toolbox: classification, typology and contextual evidence. In particular, the definition of types, subtypes and variations contains elements of subjectivity. Peter Hauberg published his fundamental typology for the period 1157-1241 in 1906, but only 4 years later the enormous hoard from Grenaa, most likely deposited in 1214-1234, multiplied both the known number of coins and the number of coin types from Jutland. Since then, new finds have been relatively rare, and these are mainly single finds with no datable context.

The article takes as its starting point a coin found in Gudme church, with a royal portrait on the obverse and a Gollgata depiction on the reverse. It reviews several coin types from the late 12th and early 13th century with the same combination of motifs. It concludes that types present in the Grenaa hoard, such as that

represented by the coin from Gudme, are most likely from the first third of the 13th century, but we cannot exclude the possibility that some may be a little earlier. The dating of other types with related motifs is less certain; they may be a little earlier or even a little later, given that the overall design (king/symbol) of these types continued in use well into the mid-13th century. The types reviewed here can be divided into two groups based on their size and weight. The smaller/lighter types have mainly been found in Jutland (figs. 9, 15-18, 22-24). Many are represented in the Grenaa hoard and some specimens derive from the Bokel hoard in Germany. The larger/heavier types have a more eastern distribution, concentrated on the island of Funen, with only a single specimen in the Grenaa hoard. It is suggested that this group (figs. 1-14 and 19-21), including the Gudme coin (fig. 14), were actually struck on Funen (probably at the episcopal seat in Odense). They can be related to other rare and near-contemporary coin types with a similar concentration of finds on Funen.

Helle W. Horsnæs
Den kgl. Mønt- og Medaillesamling
Nationalmuseet